

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ “СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
КАТЕДРА ПО КЛАСИЧЕСКА ФИЛОЛОГИЯ

ХАРАКТЕР И ФУНКЦИЯ НА ПРАЗНИКА ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΑ

КУРСОВА РАБОТА
по
Антична митология и религия

Марта Ивайлова
студентка в Магистърската
програма в специалност
Класическа филология

СОФИЯ 2006

Аграрните култове са сравнително късно явление и са резултат от напластените през различни епохи религиозни представи на хората. Техните корени са много древни – в епохата, когато земеделието възникнало и дало нов мироглед на човека. С появата на земеделието човекът разширил и задълбочил своите наблюдения над природата. Обработването на земята предизвиквало много по-ясно осъзнаване на смяната на годишните времена, а ритъмът на живот се оказал в много по-голяма зависимост от капризите на времето и от природните стихии. Зависимостта на човека от природата предизвикала и нови отношения между тях. Респектът към силата, която всяка година носела зърно и плодове, и представата, че може да се въздейства върху тази сила, се съчетали в един комплекс, в система от магически действия и жертвени ритуали.

Основно място в мирогледа на древния земеделец имала идеята за плодородието. Олицетворявайки земята със стихията на плодородието, той започнал да отъждествява раждащата земя с жена, даряваща нов живот. Затова жената започнала да се възприема като носител на идеята за безкрайния кръговрат на живота. Тя символизирала земята и трябвало да зачене, за да може земята да носи плодове. Така станала символ на плодородие. Най-ранното свидетелство за някаква форма на аграрен култ са множеството статуетки с женски форми от епохата на палеолита и неолита, намирани при археологически разкопки. В тези пластики е отразена идеята за плодородието, понякога представена чрез женски фигури с множество гърди, символизиращи плодовитостта. Моделът на сексуалните отношения между хората в ранноземеделското общество бил пренесен върху връзките в природата. За това свидетелстват обредните практики на множество племена и народи, при които се намира етнографски материал с еротична символика¹.

Древен символ на плодородието било също и житното зърно. Плодоносната му сила създавала представа за неговите магични свойства, тъй като то криело в себе си тайната на прорастването и оттам – на цикличността на живота. Заравяно в земята, практически мъртвото зърно покълвало и израствало – съживявало се, за да израсте, да даде плод, да умре и после пак да покъльне. То символизирало вечния кръговрат.

¹ Пример за това е запазения до наши дни български народен обичай за дъжд “Герман”, когато се прави глинена кукла на мъж с прекомерно голям фалос, която погребват в земята. Смята се, че този ритуал е свързан с архаичната идея за свещеното оплождане на майката-земя, след което ще има богата реколта. Вж. Попов, Р. *Герман*. 2. – В: Българска митология. Енциклопедичен речник. Съст. А. Стойнев. С., 1994, 84-85.

Неведнъж при археологически разкопки на култови места и жертвеници се намират житни зърна, направени от глина. Те били посвещавани, за да се предизвика плодоносната влага и да се усили плодородността на житото.

За древния човек яйцето също носело идеята за плодородие, защото съдържало затворен в себе си новия живот. Яйца били поставяни в гробовете на мъртвите като символ на един бъдещ живот. Интересно е също, че в ранните магически практики един от начините за предизвикване и възраждане на живота бил смехът, свързан със Слънцето, което дава живот на растенията. Той играел не малка роля в празничните обредни действия за осигуряване на плодородие. Същата функция имали и непристойните песни, ритуалното сквернословие (*αἰσχρολογία*) и разголването на тялото. Други носители на идеята за плодородието и природния цикъл в представите на древните земеделци били животните като бикът, козата, свинята, конят. Те били възприемани като сакрални същества, тъй като тяхната роля в живота на селянина била от голямо значение. За това свидетелстват и множеството зооморфни фигурки, намирани в свещени участъци при археологическите разкопки.

В епохата на ранноземеделското общество в светогледа на хората, обработващи земята, се появила и една от най-важните представи, свързана със зараждането на аграрните култове – взаимовръзката между света на живите и отвъдното. Хората вярвали, че плодородието е подчинено на света на мъртвите. Виждайки редуването на сезоните – есен – зима – пролет, – умирането на природата и раждането ѝ отново, те започнали да вярват, че възраждането на природата е невъзможно без нейната смърт. Поради това те приели, че плодородието зависи от земеделското божество, което умира и затова настъпват есента и зимата, а когато възкръсва, идва пролетта².

Аграрните култове, съпътстващи развитието на земеделското общество, са присъщи и на времето на Античността. Смята се, че те са част от един вид земеделска религия, характерна за определен етап от развитието на обществения живот – селските общини. Това се отнася и за древна Гърция, където повечето земеделски празници се празнуват по демове. Запазените елементи от традиционния живот на общините в почти цяла Европа се виждат в съхранените до Новото време земеделски обреди и ритуали. В много от селските празници и днес се намират следи от обичаи, при които се омилюва някакъв покровител на плодородието. След въвеждането и

² Вж. примери за такива вярвания у различни народи у Г р и н ц е р, П. А. *Умиращий и воскресающий бог*. – В: Мифы народов мира. 2. М., 1980, 547-548.

установяването на християнството тези стари земеделски традиции се трансформират в празниците на светците, но по своята същност те не се променят.

През Античността земеделието заемало основно място в живота на хората. Като развито общество със сложна религиозна система древните гърци имали комплекс от празници, на които ритуално се почитали боговете на земята и земеделския труд. Били им принасяни жертви, съпътствани от сложни ритуали, като целта била да се осигури тяхното благоволение и закрила за плодородие и добра реколта. Тези ритуали имали магичен характер и в повечето случаи били мистериални – изпълнявали се от някаква тайна общност на посветени. Много от първоначалните функции и смисъл на тези обреди били вече забравени през Античността и поради това често древните гърци търсели рационални обяснения, за да им придадат по-ясен за себе си смисъл. Така се появили новите тълкувания на стари обичаи и ритуали, които иначе биха останали неразбираеми и далечни.

Мистериалните празници по своята същност са свързани със земеделските обичаи, с природния годишен цикъл, изобщо с природата. Чрез земеделската мистерия символично се осигурява плодородие. Те всъщност са наследени от една много ранна, предполисна култура. За разлика от немистериалните празници, които все пак запазват нещо от ежедневието, те са във висока степен празнични, откъсващи напълно човека от всекидневния живот. В древна Гърция такива са Елевзинските мистерии, Стениите (τὰ Στήνια), Тесмофориите (τὰ Θεσμοφόρια). Божествата, които се честват на тези празници – Деметра, Персефона, Дионис, са стари земеделски покровители, наследници на много черти извън гръцката култура, тъждествени на източни божества като Озирис и Изида, Кибела и Атис и др.³ Мистериалните ритуали обикновено представляват разиграване на мита за божеството, който разказва историята за неговото страдание или непризнаване, което води до умиране на природата, до суша и глад на земята. Участниците в празника преминават през символично изживяване на страстите на божеството и празнуване и съпреживяване на радостта от завръщането му от света на мъртвите. Имитирането на случилото се според мита има за цел да предизвика случването му наистина – пролетта да дойде и тази година отново. Интересно е, че почти всички празници, свързани със земеделието и култа на Деметра, се празнуват само от жени, а ритуалите са мистериални, което отново говори за предгръцките черти

³ Фрейзър, Дж. *Златната клонка*. С., 1984, с. 491.

на култа и обредите. Те са наследени от Изтока, от матриархалната култура на големите стихийни богини, където женското начало имало водещата роля.

Настоящата работа има за цел да проследи един мистериален земеделски празник с неговите обреди и ритуали. Това е опит да се покажат и обяснят отделните елементи и символи на празника, просъществували от дълбока древност, и тяхната функция в едно време, когато корените и първоначалният смисъл вече са били забравени. Хронологически ще бъдат проследени ритуалните действия, извършвани на празника, за които, поради мистериалния им характер, сведенията у античните автори са твърде оскъдни.

Земеделската работа на полето през различните сезони – сеитба, оран, жътва, вършитба, била съпътствана от специални ритуали и празници. Есенната сеитба в древна Гърция също имала свой празник. В средата на месец Пюанепсион (Πυανεψιών – октомври-ноември) бил честван празникът Тесмофории (τὰ Θεσμοφόρια), посветен на богинята на земеделието и зърното Деметра, наричана Деметра Тесмофорос (ἡ Δημήτηρ Θεσμοφόρος). Заедно с нея тогава била почитана и дъщеря ѝ богиня Персефона, също наричана с епитета Θεσμοφόρος. Този празник не бил честван само и единствено в Атина, като част от атинския календар, а се провеждал из цяла Гърция. Затова се предполага, че става дума за много древни корени на празника, което се потвърждава и от характера на ритуалите.

Според мита дъщерята на богиня Деметра Персефона била отвлечена от влюбилия се в нея цар на подземния свят Хадес. Деметра била наскърбена, тя не се върнала на Олимп и се отказала от божествената си функция. Търсела дъщеря си и страдала за нея и затова на земята настъпило безплодие – така световният ред бил нарушен. Зевс не можел да допусне това. Той заповядал Персефона, която била станала съпруга на Хадес, да прекарва две трети от годината при майка си, а една трета – в подземното царство с мъжа си. Ето защо всяка пролет Персефона излиза от подземното царство заедно с първите поникващи растения и слиза в царството на сенките през есента, когато природата замира – време, съвпадащо с есенната сеитба.

Празникът Тесмофории, посветен на двете богини, от които зависи ежегодното възраждане на природата, вероятно също е наследил ритуалите на древно тайно женско общество от времето на матриархата, тъй като е чисто женски празник с мистериален

характер⁴. В него участвали само свободни и омъжени жени. Не се допускали нито робини, нито мъже и деца. Ако дойдел мъж, той бил наказван със смърт. Това е типична черта на един мистериален празник – ограничаването на потенциалните участници до някаква общност на посветени. Тук става въпрос за вид табу, нещо не особено характерно за гръцката религия. Обикновено боговете имали мъже за жреци, а богините – жени за жрици, но участниците в ритуалите били и от двата пола. При някои култове като например този на Херакъл или Арес, жените не се допускали⁵. Такъв е и случаят при празника Тесмофории, където обаче мъже не били допускани до участие⁶.

Името „тесмофории“ (τὰ Θεσμοφόρια) и епитетът на богиня Деметра – „Тесмофорос“ (ἡ Θεσμοφόρος) представляват филологически проблем. За тълкуването на думите съществуват различни мнения. Според едни ὁ θεσμός е стара гръцка дума, която означава „право“ или „закон“. Тогава името на празника и епитетът на богинята би трябвало да се свържат с „носене на закони“ (от θεσμός и φέρω). Ако това е така, Деметра и Персефона – τὼ Θεσμοφόρῳ – би трябвало да са „носителки на законите“⁷. Това може да означава, че двете богини са носителки на земеделските закони като основа и предпоставка за цивилизования живот. Това тълкуване се гради на идеята, че Деметра сама дала на хората зърното и ги научила да обработват нивите, а преди това те били диви и неуседнали. Струва ми се, че е по-вероятно друго обяснение на думата θεσμός⁸. По принцип богиня Деметра не се смята за свързана със законодателство, а и θεσμός може да се разбира другояче – със значение на „нещо, което е положено; предмет, поставен да лежи“. По аналогия с имената на други празници от гръцкия календар, завършващи на -φόρια (например Ὀσχοφόρια), θεσμοί трябва да са някакви предмети, които са били носени от шествието на Тесмофориите. От сведенията на античните автори за ритуалите, изпълнявани по време на празника, е известно за такова шествие, на което били носени свещени предмети.

Действията, изпълнявани на Тесмофориите, били свързани с ритуалите, извършвани на един друг женски празник – τὰ Σκίροφόρια (или τὰ Σκίρα) през лятото на същата година през месец Скирофорсион (Σκίροφοριών – юни-юли). Тогава жени

⁴ Hsch. Lex. Θ 383. 1: θεσμοφόρια· τὰ μυστήρια τῆς Δήμητρος.

⁵ Stob. Anthol. 3. 40. 8 52-54: Οὐδὲ γὰρ νῦν εἰς τὸ Θεσμοφόριον ἐξουσίαν ἔχω· οὐδὲ γυναῖκες εἰς τὸ τοῦ Ἐνυαλίου·

⁶ В този смисъл може да се направи паралел с култа на Vona Dea в Рим, която била чествана и по същото време на годината – през есента.

⁷ Sch. Luc. 80, 2. I. 38-41: καθότι θεσμοφόρος ἡ Δημήτηρ κατονομάζεται τεθείσα νόμους ἢ τοὶ θεσμούς καθ' οὓς τὴν τροφήν πορίζεσθαι τε καὶ κατεργάζεσθαι ἀνθρώπους δέον·

⁸ D e u b n e r, L. *Attische Feste*. Berlin, 1932.

ритуално хвърляли в подземни пещери (χάσματα τῆς γῆς) различни жертвени дарове. Основната жертва били малки прасенца, също така змии и фалоси, направени от тесто⁹. Митът разказва, че Хадес отвлякъл Персефона, докато тя беряла цветя близо до същото място, където свинарят Евбул пасял своите свине. Те били погълнати от земята заедно с колесницата на Хадес, в която била и грабнатата Персефона. Затова като спомен за тази история прасенца били хвърляни в дупки в земята. Изглежда хвърлянето им било ритуално пресъздаване на сцената със спускането на Персефона в подземния свят. Възможно е обаче прасенцата да са били овеществени изображения на самата богиня, тъй като е известно, че в по-ранен етап от почитането ѝ тя била отъждествявана с прасе и едва по-късно приела антропоморфен образ. В такъв случай митът за Евбул и неговото стадо свине, погълнати от земята, е по-скоро рационалното обяснение на ритуала с убиването на прасенцата и хвърлянето им в подземните пещери, когато споменът за образа на Персефона като прасе бил вече забравен. По принцип прасето като особено плодовито животно символизира плодородието и поради това играе основна роля в култа на богиня Деметра като нейно обичайно жертвено животно¹⁰.

След хвърлянето на прасенцата в подземните пещери изгнилите им останки били изваждани от жени, наричани ἀντλήτριαι¹¹ (от ἀντλέω – черпя, изгребвам вода; издигам нагоре, изваждам). Някои изследователи смятат, че хвърлянето е ставало на първия ден на Тесмофориите (11-то число на месец Пюанепсион), а изваждането им на третия (13-то число на същия месец). От изворите обаче е известно, че изваждането е ставало, когато прасенцата вече били изгнили. Това изключва възможността хвърлянето на прасенцата и ваденето на останките им да е ставало в разстояние на един и същ празник. Явно хвърлянето ставало няколко месеца по-рано и връзката между празниците Скирофории и Тесмофории става по-ясна. На единия празник прасенцата били хвърляни, а на другия били изваждани. Въпросът е обаче коя част от ритуала на кой точно от двата празник е била изпълнявана.

В мита се казва, че, когато Персефона била грабната от Хадес, беряла цветя. Логично е да се смята, че се е случило през лятото, когато всичко цъфти, а не през есента. Това става причина изследователите да мислят, че именно по времето на

⁹ Sch. Luc. 80, 2. I.28-33: ἀναφέρονται δὲ κἀνταῦθα ἄρρητα ἱερά ἐκ στέατος τοῦ σίτου κατεσκευασμένα· μμήματα δρακόντων καὶ ἀνδρείων σχημάτων ... ἐμβάλλονται δὲ καὶ εἰς τὰ μέγαρα οὕτω καλούμενα ἄδυτα ἐκεῖνά τε καὶ χοῖροι·

¹⁰ Така например на втория ден от Елевзинските мистерии през месец Боедромион посвещаващите принасяли в жертва на Деметра прасенце, след като се потопявали заедно с него в морето.

¹¹ Sch. Luc. 80, 2 I.17.

Скирофориите (юни-юли) прасенцата били хвърляни в пещерите. Според Дойбнер става дума за магически ритуал, предизвикващ плодородие, при който на Скирофориите жертвените прасенца били хвърляни в земята, а четири месеца по-късно, на празника Тесмофории, по времето на есенната сеитба, техните останки били изваждани, за да бъдат използвани за магии, свързани с осигуряването на добра реколта¹². Хвърлянето на животно в земята е обредно действие, чиито корени още тогава били вече забравени и затова хората търсели рационално обяснение на смисъла му в мита за Евбул. Същността на ритуала обаче – магия за плодородие, се пазела: пускането на плодоносното животно в земята, която сама дава плодове, символично обещавало на хората богата реколта.

Рисунка върху ваза на жена, носеща жертвено прасенце и съд, вероятно също свързан с някакъв мистериален ритуал.

Αἱ ἀντλήτριαι изтегляли, вероятно в кошници, костите на изгнилите жертви заедно с всичко друго, което било хвърлено в пещерите – месните и тестени остатъци. Според свидетелствата на старогръцкия писател Лукиан обаче самите αἱ ἀντλήτριαι слизали през процепи в подземните пещери, за да извадят останките. След това всичко извадено било занасяно и поставяно на олтара в Тесмофориона (τὸ θεσμοφόριον) – храма на Деметра Тесмофорос, и вече се почитало като свещено. Имало изискване

¹² D e u b n e r, L. *Attische Feste*. Berlin, 1932, p. 72 (reprint Hildesheim, 1966).

αἱ ἀντλήτραι да бъдат ритуално „чисти“, включително да спазват сексуално въздържание поне три дена, преди да извършат своите задължения на празника¹³. Смятало се, че изваденото от пещерите притежавало магични сили; смесено със семена то било разпръсквано по полето, за да донесе плодородие.

Вявявало се, че змии обитавали пещерите и изяждали голяма част от хвърляните през месец Скирофорион жертви. За да могат необезпокоявани да извадят жертвените останки, αἱ ἀντλήτραι трябвало да подплашат змиите, смятани за свещени, за пазители на пещерите; ето защо те пляскали с ръце¹⁴. В тази представа е намерила отражение хтоничната природа на богиня Деметра, която, освен чертите на уранично божество, носела в себе си характера на предгръцко хтонично божество – майката земя (ἡ μεγάλη μήτηρ), чието типично свещено животно е змията¹⁵.

Ако епитетът на Деметра – θεσμοφόρος и името на празника Θεσμοφόρια действително идват от носенето на някакви свещени предмети, с основание може да се предположи, че οἱ θεσμοί са останките на хвърлените в пещерите жертви, които след изваждането им били отнасяни от шествието до олтара в храма на Деметра Тесμοфорос¹⁶. Вероятно носенето на θεσμοί е било свързано с извършване и на други действия, но в литературните описания не се стига до детайли, тъй като действията били мистериални, стриктно пазени в тайна. Херодот например споменава за празника Тесμοфории във връзка с теориите си за произхода на гръцката религия от Египет. Той обаче внимава да не навлиза в подробности и се въздържа от всякакви коментари¹⁷. Аристофан пък избира празника Тесμοфории за място и време на своята комедия „Жените на празника Тесμοфории“ (αἱ Θεσμοφοριάζουσαι). В нея атинските жени, празнуващи на Тесμοφοориите, се обединяват в омразата си срещу трагика Еврипид, възприеман като враг на техния пол. Въпреки подигравките и заиграванията Аристофан внимателно избягва всякакви подмятания и намеци за действителните религиозни ритуали.

¹³ Sch. Luc. 80, 2 I.16-19: τὰ δὲ σαπέντα τῶν ἐμβληθέντων εἰς τὰ μέγαρα κάτω ἀναφέρουσαν ἀντλήτραι καλούμεναι γυναῖκες καθαρεύσασαι τριῶν ἡμερῶν καὶ καταβαίνουσιν εἰς ἄδυτα καὶ ἀνερέγκασαι ἐπιτιθέασιν ἐπὶ τῶν βωμῶν.

¹⁴ Sch. Luc. 80, 2 I. 21-26: λέγουσι δὲ καὶ δράκοντας κάτω εἶναι περὶ τὰ χάσματα· οὓς τὰ πολλὰ τῶν βληθέντων κατεσθίειν διὸ καὶ κρότον γίνεσθαι· ὁπότεν ἀντλώσιν αἱ γυναῖκες καὶ ὅταν ἀποτιθόνται πάλιν τὰ πλάσματα ἐκεῖνα· ἵνα ἀναχωρήσωσιν οἱ δράκοντες οὓς νομίζουσι φρουροὺς τῶν ἀδύτων·

¹⁵ Иванов, В. В. *Змеѝ*. – В: Мифы народов мира. М., 1980. 468-471.

¹⁶ Deubner, L. *Attische Feste*. Berlin, 1932, p. 72 (reprint Hildesheim, 1966).

¹⁷ Hdt. 2. 171.4-6: Καὶ τῆς Δήμητρος τελετῆς πέρι, τὴν οἱ Ἕλληνες Θεσμοφόρια καλέουσι, καὶ ταύτης μοι πέρι εὖστομα κείσθω, πλὴν ὅσον αὐτῆς ὅσις ἐστὶ λέγειν·

Празникът Тесмофории траел три дни¹⁸. Първият ден се падал на 11-то число от месец Пюанепсион и бил наречен ἄνοδος (буквално „път нагоре“, „възкачване“)¹⁹. Предполага се, че αἱ ἀντλήτριαι изваждали останките на прасенцата и другите жертви от подземните пещери на този ден. Тогава се провеждало шествие (πομπή) до храма на Деметра Тесмофорос и θεσμοί били ритуално отнасяни до олтара. Мястото на Тесмофориона в Атина не е установено със сигурност, но се предполага, че е бил от южната страна на хълма Пникс. Има и предположения, че се е намирал под Акропола, до Агората. Според Аристофан празнуващите жени разполагали нещо като лагер с палатки, тъй като по време на празника прекарвали там три дни и две нощи²⁰. За уреждането на шествието и правенето на лагера била нужна много добра организация, затова всеки път били избирани по две жени от всеки дем, които да ръководят провеждането на празника²¹.

Известно е, че през втория ден на Тесмофориите, на 12-ти Пюанепсион нямало съдебни заседания и сесии на народното събрание²². Възможно е това да се дължи на представата, че в такъв свещен ден, когато всички тъгували заедно с богинята, в който жените извършвали жизнено важни за цялата общност свещени ритуали, би било светотатство мъжете да водят ежедневния си начин на живот. Този ден се наричал Νηστεία – ден на пости и мрачно настроение. В комедията на Аристофан, чието действие се развива именно в този ден на Тесмофориите, се споменава носенето на запалени факли, символично свързани с Деметра и Персефона. Според мита Деметра търсела Персефона по земята със запалени факли в двете си ръце. Възможно е ритуалите на деня Νηστεία да са се провеждали нощем под светлината на запалените факли²³.

¹⁸ Sch. Ar. 80. 2-4: πῶς καὶ τρίτη καὶ μέσην εἶπεν. ἰα γὰρ ἄνοδος, εἶτα ἰβ νηστεία, εἶτα τρισκαίδεκάτη καλλιγένεια.

¹⁹ Hesch. Lex. A 5234. 1-2: ἄνοδος· ἀνάβασις. ἡ ἐνδεκάτη τοῦ Πυανεψιῶνος, ὅτε αἱ γυναῖκες ἀνέρχονται εἰς Θεσμοφόριον.

²⁰ Ar. Thesm. 657-658: εἶ που κάλλος τις ἀνὴρ ἐσελήλυθε, καὶ περιθρέξει τὴν πύκνα πᾶσαν καὶ τὰς σκηναὺς καὶ τὰς διόδους διαθρήσαι.

²¹ Is. De Cir. 19 1-4: Αἶ τε γυναῖκες αἱ τῶν δημοτῶν μετὰ ταῦτα προύκριναν αὐτὴν μετὰ τῆς Διοκλέους γυναικός τοῦ Πιθέως ἄρχειν εἰς τὰ Θεσμοφόρια καὶ ποιεῖν τὰ νομιζόμενα μετ' ἐκείνης.

²² Ar. Thesm. 78-80: ἐπεὶ νῦν γ' οὔτε τὰ δικαστήρια μέλλει δικάζειν οὔτε βουλῆς ἐσθ' ἔδρα, ἐπεὶ περ ἐστὶ Θεσμοφορίων ἡ μέση.

²³ Може да се направи аналогия и с други празници в чест на богиня Деметра като например Елевзинските мистерии. По време на този празник, след като след мръкване шествието от Атина пристигнело в Елевзина, посветените се разполагали на бивак и пирували под светлината на факлите. Освен това и Деметра, и Персефона са изобразявани с факла в ръка, а и не случайно вторият по ранг жрец на богиня Деметра в Елевзина се е наричал δαδοῦχος – факлоносец.

Сцена, показваща шествието през първия ден на Тесмофориите – "Anodos.

Митът разказва, че Деметра, тъгувайки по своята загубена дъщеря, не ядяла, а страдала, седейки на една скала в Елевзина (ἀγέλαστος πέτρα). Когато Персефона изчезнала в царството на сенките, природата помръкнала – настъпила есен, а след това зима. Затова на 12-ти Пюанепсион жените изразявали своето съпричастие, като се въздържали от храна, били тъжни и мълчаливи, не носели венци и разпусkali косите си.

На третия ден от празника се чествал краят на страданието на богинята и появата на дъщеря ѝ, т. е. краят на зимата и настъпването на пролетта. Това бил ден на ликуване, най-веселият ден на Тесмофориите. Той се наричал Καλλιγένεια (буквално „благо раждане“) и се падал на 13-то число от месец Пюанепсион. Според някои учени така била наричана самата богиня Деметра на този ден. На Καλλιγένεια се чествало връщането на Персефона след предния ден на скръб поради нейното слизание в подземния свят. Според други изследователи Καλλιγένεια била богиня, придружителка на Деметра, помагача на жените да раждат лесно. Не е трудно да се открие връзката между честването на една богиня, покровителка на раждането, и представата за връщането на Персефона от подземния свят като нейно ново раждане след символичната ѝ смърт. На този ден се принасяла нова жертва на двете богини и се правело угощение. Ядяли свинско месо, пиели вино и танцували, окичени с венци. За деня Καλλιγένεια била характерна т. нар. αἰσχρολογία – жените си държали циничен език, смеели се неприлично, споделяли сексуален опит и носели сладкиши с еротични

изображения²⁴. Такова поведение било характерно за мистериалните празници, също както разпуснатостта, напиванията, невъздържаните танци, изобщо всякакво излизане извън нормите. Обяснение за използването на *αἰσχρολογία* на празниците, свързани с богиня Деметра, може да се открие в Омировия химн към Деметра. Там се говори за Ямба, слугиня в царския дворец в Елевзина, която първа накарала тъжната Деметра да седне и успяла да я разсмее с шеговитите си неприлични подигравки²⁵. Както обаче вече беше казано, смехът, сквернословие, както и разголването на тялото били елементи на много стара магия за плодородие. Вероятно през Античността това вече е било забравено и затова се появила нуждата от обяснение на този обичай. Затова митът разказва за слугинята Ямба, която върнала доброто настроение на тъжната богиня.

У Хезихий и в лексикона Суда се споменава, макар и без никакви подробности за още един ритуал, който бил извършван на Тесмофориите. Според тези свидетелства веднъж по време на празника, когато имало война, жените се молили враговете да бъдат прогонени и се случило така, че те побегнали в Халкида. Оттогава останал ритуалът *Χαλκιδικὸν δίωγμα*²⁶. Не е ясно какво точно се е случвало, но вероятно символично се повтаряло станалото и мъже са били гонени извън града.

Два дни преди началото на Тесмофориите, на 9-то число от месец Пюанепсион, се чествал друг женски празник – Стениите (*τὰ Στήνια*)²⁷. Това бил нощен празник в чест на богиня Деметра, която се завръща от подземното царство. Нищо не е известно за ритуалите, извършвани тогава. Единственото, което се знае, е, че и на този ден жените също използвали неприличен език, както няколко дни по-късно на Тесмофориите. На Стениите също била принасяна жертва на Деметра и Персефона²⁸. Натрупването на два празника в чест на една и съща богиня само в няколко дни говори за тяхното възникване по различно време и на различно място. Това е факт, който неведнъж се среща в атинския празничен календар и е свидетелство за постепенното му попълване с празници, имащи отначало локално значение.

²⁴ Подобен обичай имало и по време на шествието на Елевзинските мистерии – т. нар. *γεφυρισμός*, когато мъже с покрити глави, целящи да скрият своята самоличност (*γεφυρισμοί*), чакали на моста на река *Κηφισός* и подхвърляли шеговити обиди на видни лица от шествието.

²⁵ H. Hom. *h. Cer.*, 193 и сл.

Apollod. Bibl. 1. 30 1-8: *γραῖά τις Ἰάμβη σκώψασα τὴν θεὸν ἐποίησε μειδιᾶσαι. διὰ τοῦτο ἐν τοῖς θεσμοφορίοις τὰς γυναῖκας σκώπτειν λέγουσιν.*

²⁶ *Suda X 43 1-3*: *Χαλκιδικὸν δίωγμα· τοῖς Θεσμοφόροις Ἀθήνησιν τι νόμιμον ἐν πολέμῳ γυναικῶν εὐξαμένων διωχθῆναι τοὺς πολεμίους καὶ συνέβη φυγεῖν εἰς Χαλκίδα.*

Hsch. Lex. X 86. 1: *Χαλκιδικὸν δίωγμα, διότι εἰς Χαλκίδα ἐγένετο ἡ ἐκδίωξις.*

²⁷ *Sch. Ar. Thesm.* 834. 1: *ἀμφότεραι ἑορταὶ γυναικῶν, τὰ μὲν Στήνια πρὸ δυεῖν τῶν Θεσμοφορίων Πυαεσιῶνος θ, τὰ δὲ Σκίρα.*

²⁸ *Sch. Ar. Thesm.* 834. 3-4: *τὰ γιγνόμενα ἱερά ἐν τῇ ἑορτῇ ταύτῃ Δήμητρι καὶ Κόρῃ.*

Така от 9-ти до 13-ти Пюанепсион се получила поредица от женски празници, свързани със земеделието и плодородието, а само 10-то число останал обикновен ден и съвсем естествено на него се появил друг празник. Той не се празнувал в Атина, а бил вид местни Тесмофории в атическия дем Халимунт (Ἀλιμοῦς, ἡ) на нос Колиада, южния нос на залива на Фалерон. Известно е, че още по времето на Солон атински свободни жени са ходели там, за да принасят жертви и да танцуват²⁹. Аристофан също споменава за този празник³⁰. По-късно Климент Александрийски също говори за мистериални ритуали, извършвани в дема Халимунт и ги споменава заедно с Малките Елевзински мистерии³¹. Никой обаче не съобщава какво точно е ставало там на този ден. Най-вероятно са се извършвали ритуали, аналогични на тези на Тесмофориите, т. е. това са били обреди, свързани с плодородието.

Въпреки оскъдните сведения за действията, извършвани на празника Тесмофории, в тях откриваме повечето от най-характерните символи и магически предмети, играещи роля в обредите, свързани с осигуряването на плодородието. Такъв например е обичаят αἰσχρολογία, чиято цел била да се предизвика земеделското божество да даде хубаво време със слънце и дъжд. Прасето като свещено животно на Деметра също символизира плодородието. Пускането в земята на такова плодови животни обещава богата реколта. Обичаят с останките на прасето, водени по-късно и разпръсквани заедно със семената на полето, е магичен ритуал за плодородие³². Змиите, направени от тесто, които били хвърляни в подземните пещери, пък се свързват с хтоничната същност на богинята. Тестените фалоси, пускани също като жертвен дар, са също символ на плодovitост, ритуалът на оплождането – хвърлянето им в майката земя, обещавало богата реколта. Всички тези предмети и обреди, наследени от почитането на някакви предгръцки, стихийни божества, са били възприети от гърците и запазени до много късно време. Макар и често със забравено първоначално значение и произход ритуалите стриктно били изпълнявани. Хората

²⁹ Plut. Sol. 8. 4. 2-4: καὶ καταλαβὼν αὐτόθι πάσας τὰς γυναῖκας τῇ Δήμητρι τὴν πάτριον θυσίαν ἐπιτελούσας.

³⁰ Sch. Ar. Thesm. 80. 9: δεκάτη [Πυανεψιώνος] ἐν Ἀλιμοῦντι Θεσμοφόρια ἄγεται.

³¹ Clem. Al. Protr. 2. 34. 2. 1-2: Ἀλλὰ τὰ μὲν ἐπὶ Ἄγρα μυστήρια καὶ τὰ ἐν Ἀλιμοῦντι τῆς Ἀττικῆς Ἀθήνησι περιώρισται.

³² Подобни ритуали са запазени и до по-късно, почти до наши дни. Например в България е съществувал обичай, при който в края на септември специално колели петел, обяждали на полето, а остатъците от трапезата заедно с костите били пускани в браздата. Вж. П о к р о в с к а я, Л. В. *Земледельческая обрядность*. – В: Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы Исторические корни и развитие обычаев. Отв. ред. С. А. Токарев. М., 1983, с. 77.

вярвали, че на тях дължат реколтата, че чрез тях боговете биват омилоствени и настроени благоприятно. За тяхното значение и смисъл постоянно напомняли отразените в тях митове.

Гръцката митология дава множество примери за олицетворяване на идеята за плодородието. В митологичното съзнание то е във връзка с цикличността на годишните времена, с постоянно повтарящата се смърт на природата през зимата, последвана от раждането на новия живот през пролетта. Тази представа е отразена в митовете за умиращото и възкръсващо божество, което предизвиква кръговрата на живота. На всяка свързана със земеделието религия са присъщи подобни митове³³. Божеството често е в ролята на културен герой, който е дал на хората земеделието. В митовете за Адонис, Атис, Деметра и Персефона се вижда ясно как смъртта или заминаването на божеството предизвикват суша, слаба реколта, глад, а неговото появяване – събуждане, съживяване на природата.

От натрупването на голям брой празници, свързани с есенната сеитба и култа на богиня Деметра, се вижда колко важна роля в живота на гърците и през Класическата епоха са имали земеделието и осигуряването на плодородието. Прави впечатление, че всички те са женски мистериални празници, по време на които чрез ритуални действия хората осигурявали връщането на пролетта и благоволенieto и закрилата на боговете за дъжд и богата реколта. Отначало с локален характер, свързани с жените от една отделна община, през Класическата епоха празниците добили полисен характер, празнували се от цялата женска общност като част от официалния календар на Атина.

³³ Гринцер, П. А. *Умиращий и воскресающий бог*. – В: Мифы народов мира. 2. М., 1980, 547-548.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Богданов, Б. *История на старогръцката култура*. С., Наука и изкуство, 1989.
- Българска митология. Енциклопедичен речник. Съст. А. Стойнев. С., 1994.
- Гримал, П. *Речник на гръцката и римската митология*. С., изд. "Рива", 2003.
- Deubner, L. *Attische Feste*. Berlin, 1932. (reprint Hildesheim, 1966).
- Mikalson, J. D. *The Sacred and Civil Calendar of the Athenian Year*. Princeton, University Press, 1975.
- Мифы народов мира. 1-2. М., 1980.
- Parke, H. W. *Festivals of the Athenians*. London, Thames and Hudson, 1977.
- Покровская, Л. В. *Земледельческая обрядность*. – В: *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы Исторические корни и развитие обычаев*. Отв. ред. С. А. Токарев. М., 1983, 67-90.
- Фрейзър, Дж. *Златната клонка*. С., ОФ, 1984.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Богданов, Б. *История на старогръцката култура*. С., Наука и изкуство, 1989.
- Гримал, П. *Речник на гръцката и римската митология*. С., изд. "Рива", 2003.
- Deubner, L. *Attische Feste*. Berlin, 1932. (reprint Hildesheim, 1966).
- Mikalson, J. D. *The Sacred and Civil Calendar of the Athenian Year*. Princeton, University Press, 1975.
- Мифы народов мира. 1-2. М., 1980.
- Parke, H. W. *Festivals of the Athenians*. London, Thames and Hudson, 1977.
- Покровская, Л. В. *Земледельческая обрядность*. – В: *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев*. Отв. ред. С. А. Токарев. М., 1983, 67-90.
- Фрейзър, Дж. *Златната клонка*. С., ОФ, 1984.